

ORTA ÇAĞ KIBRIS'INDA TÜRK-SARAZEN İMGESİ VE VARLIĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Seyit ÖZKUTLU*

Öz

Ortaçağ döneminde Kıbrıs adasının en belirgin özelliklerinden bir tanesi de hiç şüphesiz ki çok kültürlü yapısıdır. Bu konu ile alakalı, Batılı tarihçiler adanın sosyal ve kültürel yapısını inceleyen birçok değerli eseri modern literatüre kazandırmıştır. Fakat bu eserlerin neredeyse tamamı adadaki Hristiyan gruplara odaklanmakla birlikte, Kıbrıs'ın çok kültürlü yapısı içerisinde Türklerin ve diğer Müslüman grupların katkısı ile alakalı neredeyse hiçbir çalışma yoktur. Kıbrıs adasının Ortaçağ Akdeniz ticaretinde Doğu ile Batı arasında üstlendiği rol ve Müslüman topraklarına olan yakınlığı şüphesiz kültürel etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Nitekim dönemin noter belgeleri, seyyah notları, mahkeme ve kilise kayıtları gibi birincil kaynaklar incelendiği zaman Türklerin ve Müslümanların adada çeşitli sebeplerle ikamet ettikleri ve diğer Hristiyan gruplarla etkileşim halinde oldukları gözlemlenmektedir. Bu çalışmada, Ortaçağ Kıbrıs'ında Türk-Sarazen imgesi ve varlığı çeşitli dönem kayıtları üzerinden bütüncül bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Kıbrıs, Türkler, Müslümanlar, Kültür

Abstract

An Examination of the Turkish-Muslim Image and Presence in Medieval Cyprus

One of the most distinctive features of the medieval Cyprus is undoubtedly its multi-cultural society. Thanks to the modern scholarship who have contributed enormously to the existing literature by examining socio-cultural dynamics of the island, the complex cultural structure of the island becomes more comprehensible. However, although most of these works focus on the Christian groups on the island, there are almost no studies on the Turks and other Muslim groups existed in the island. When the archival material is scrutinized, it becomes apparent that Muslim community was a part of the multi-cultural society and their socio-cultural activities can be traced through the archival material. In this regard, this study aims to contribute to a better understanding and assessment of the Turkish-Saracen image and existence in the medieval Cyprus.

Keywords: Medieval, Cyprus, Turks, Muslims, Culture

* Doç. Dr. Yakın Doğu Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Lefkoşa/KKTC.
E-posta: seyit.ozkutlu@neu.edu.tr ORCID: 0000-0002-7990-2853
(Makale Gönderim Tarihi: 04.01.2022 - Makale Kabul Tarihi: 26.06.2022)

Giriş

Sultan II. Selim'in 1571'de Kıbrıs'ı fethinden, adanın 1878'de İngilizlere kiralanmasına kadar olan Osmanlı hâkimiyeti döneminde, Kıbrıs'ın ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik dinamikleri hakkında tarihçiler literatüre birçok ufuk açıcı eser kazandırmıştır. Bu kazanımı, hiç şüphesiz Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşiv fonlarında yer alan Kıbrıs ile ilgili zengin arşiv kaynaklarının günümüze kadar korunmuş olmasına borçluyuz. Ne var ki, Osmanlı öncesi Kıbrıs'ı için benzer bir zenginlik söz konusu değildir. Ortaçağ Kıbrıs'ında Türk-Sarazen imgesi ve varlığı üzerine şimdiye değin müstakil bir araştırma yapıldığı söylenemez. Bu eksikliğin başlıca sebeplerinden bir tanesi de Memlûk döneminden günümüze mali veya prosopografik kayıtların ulaşmaması ve konu ile alakalı Batılı kaynakların çok az tarihçi tarafından incelenmiş olmasıdır. Memlûklerin Kıbrıs'ı fethi üzerine yapılmış çalışmaların büyük bir çoğunluğu ise konunun siyasi ve diplomatik yönlerine odaklanmaları sebebiyle o dönemdeki topluma dair malumatımız sınırlı kalmaktadır.¹

Bir diğer sebep ise konunun genellikle Hristiyan gruplar üzerinden incelenmesinden kaynaklanmaktadır. Batılı tarihçiler, adadaki kültürel çeşitliliği sadece Hristiyan ve Yahudi gruplar üzerinden incelemiş ve adanın sosyo-kültürel yapısı hakkında önemli çıkarımlarda bulunmuşlardır. Fakat Türklerin ve Müslümanların bu çok-kültürlü yapı içerisindeki rolü ve katkıları gerek politik sebeplerden gerekse de kaynak azlığından dolayı göz ardı edilmiştir. Ortaçağ Kıbrıs'ının çok-kültürlü ve çok-dillî yapısı, gerek Kıbrıslı Rum² ve Batılı kronikler gerekse de adayı ziyaret eden Latin seyyahlar tarafından kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlarda, adada Ortodoks, Latin, Türk, Çerkez, Marunî, Nesturî, Yakubi, Fransisken, Dominiken, Ermeni, Yahudi ve Sarazenler gibi birçok etnik ve dini grubun bir arada yaşadığı belirtilmektedir.³ Bu kayıtların doğası gereği, adada hayatlarını sürdüren etnik ve dini grupların sosyal ve kültürel hayattaki rolleri ile alakalı detaylı bilgiler bulunmasa da, arşiv kayıtları bütüncül olarak incelendiği zaman etnik grupların sosyal hayatta etkin bir şekilde yer alarak diğer gruplarla temas halinde oldukları gözlemlenmektedir. Arşivlerde bulunan ve çoğunluğu Venedik ve Cenevizliler tarafından tutulan noter kayıtları, Latin kilise kayıtları ve o dönemin yasalarını içeren kayıtlar tarihçilere hem adadaki etnik çeşitlilik hem de Müslüman varlığı hakkında daha detaylı araştırma yapma imkânı sağlamaktadır.

Ortaya bütüncül bir analiz koyabilmek adına çalışmanın ilk kısmında dönemin Kıbrıslı Rum kroniği Leontios Makhairas ve Latin Kilisesi'nin 'Müslüman' algısı incelenmiş ve Batılı tarihçilerin bu konu hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Latin Kilisesi kayıtları ve özellikle dönemin yasalarını içeren 'Assizes' isimli eser incelendiği zaman, Müslümanların Kıbrıs'taki kültürel çeşitliliğin önemli bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümü ise Müslümanların adadaki varlığını seyyah notları ve Latin noter belgeleri üzerinden incelemektedir. Bu noktada, bu çalışmanın

¹ Bazıları için bkz. Buharalı 1995, s.82-120; Çetin 2011, s. 327-344; Ayaz 2016.

² Bu çalışmada 'Rum' kelimesi Orta Çağ Kıbrıs'ında Grekçe konuşan Ortodoks halkı, Yunanistan'daki soydaşlarından ayırt etmek için kullanılmıştır. Yunan/Rum kelimelerinin kullanımı ve ideolojik kökenleri için bkz. Durak 2009..

³ Özkutlu 2015b, s. 68-73.

esas amacı Osmanlı hâkimiyeti öncesi Kıbrıs'taki Müslüman imge ve varlığını çeşitli arşiv kayıtları üzerinden inceleyerek daha önce göz ardı edilmiş bulunan bu konuya bir nebze de olsa ışık tutarak ileride bu konu hakkında yapılacak daha derin çalışmalara zemin hazırlamaktır.

Rum Ortodoks Kronikleri ve Katolik Kilise Kayıtlarında 'Türk' ve 'Sarazen' İmgesi

Orta Çağ Kıbrıs tarihi ile alakalı mevcut literatür incelendiği zaman bahsi geçen dönemde adada yaşayan veya ticari amaçlarla adayı ziyaret eden Müslümanların (Türkler ve Araplar) bu tarihin dışında bırakıldığı aşikardır. Bu konu ile alakalı daha önce vurgulanan sebeplere ek olarak, XX. yüzyıl tarihçilerinin konuyu tekdüze bir biçimde inceleyip Lüzinyan (Lusignan) ve Osmanlı dönemlerini Ortodoks kilisesi açısından 'baskı' ve 'zulüm' dönemi olarak nitelendirmesi konunun karmaşık yapısına nüfuz edilememesine sebebiyet vermektedir.⁴ Hâlbuki yazılı ve görsel kaynaklar incelendiği zaman, bu iddianın tam tersi bir görünüm ortaya çıkmaktadır. Örneğin, topografik kayıtlara göre Bizans döneminde Rum Ortodoks manastırlarının sayısı yaklaşık olarak otuzken, Lüzinyan döneminde bu sayının elli ikiye kadar yükseldiği görülmektedir. Bu da Rum Ortodoks kilisesi ve tebaasının hem politik hem de mali açıdan destek gördüğünü kanıtlamaktadır.⁵

Lüzinyan hâkimiyeti ile birlikte Kıbrıslı Rumların 'baskı' altına alındığı iddialarına temel oluşturan kaynakların başında dönemin önemli kroniklerinden olan Leontios Makhairas'ın eseri gelmektedir. Kıbrıslı bir Rum olan Leontios Makhairas'ın Kıbrıs Yunan diyalekti ile yazdığı ve Lüzinyan döneminde Kıbrıs Kralı ile Memlûkler ve Türk Beylikleri arasında geçen diplomatik ilişkilerin de anlatıldığı bu eser, Ortodoks bir Hristiyan'ın 'Müslümanları' nasıl algıladığı konusunda da önemli ipuçları barındırmaktadır.⁶ Kıbrıslı bir Rum olan Leontios Makhairas yaklaşık olarak 1380'li (bazı tarihçilere göre ise 1360) yıllarda doğduğu tahmin edilen ve soylu bir aileden geldiği bilinen bir tarihçidir. Lüzinyan döneminde devletin idari kadrosunda görev yapmış olması ve eserinde Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki mücadeleye yer vermesi Orta Çağ Kıbrıs'ında Lüzinyan yönetiminin kısmen temsil ettiği Batı'nın Müslümanlara olan bakış açısını anlamamız bakımından oldukça önemlidir.

Makhairas'ın eserinde Müslümanları (Sarazen ve Türk) nasıl tasvir ettiği konusuna geçmeden önce, adadaki Latin hâkimiyeti ve Katolikler hakkında ne

⁴ Konu ile alakalı bazı örnekler için bkz., Efthimou 1987; Englezakis 1995; Hackett 1901; Kyrris 1993, s. 229-248.

⁵ Özkutlu 2015b, s. 69.

⁶ Makhairas 1932. Özellikle tarihçi Angel Nicolaou Konnari, Makhairas'ın başka dinlere ve etnik gruplara hoşgörü ile yaklaşan ve tutarlı analizleri olan bir kronik olduğu hususunda çalışmalar yayınlamıştır. Bu bağlamda bu çalışma özellikle Makhairas'ın Türkler ve Arap Müslümanlar ile alakalı söylemlerine yoğunlaşmakta ve konu bütünlüğünü bozmamak amacı ile sadece Kıbrıslı Rum kroniklerin eserlerini incelemektedir. Fakat 14. ve 15. yüzyıllarda İtalyan ve Fransız asıllı kronikler tarafından yazılmış Türk tarihi ile alakalı bilgi veren farklı eserler de mevcuttur. Bu konu hakkında genel bilgi için bkz. Bozkuş 2018, s. 135-169.

düşündüğünü incelemekte fayda vardır. Zira hem Katoliklere hem de Müslümanlara karşı olan tutumu Makhairas'ın kafasındaki 'öteki' kavramının daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir. Adadaki Latin hâkimiyeti ve Katolik kilisesinin varlığı şüphesiz ki fanatik bir Ortodoks olan Makhairas'ı rahatsız etmiştir. Bilindiği üzere, adada Lüzinyan hâkimiyeti döneminde kraliyet dili Fransızca idi. Kraliyet 'in herhangi bir idari kurumunda çalışan kişilerde ise etnik kökenine bakılmaksızın Fransızca konuşup yazabilmesi şartı aranıyordu. Bunun doğal bir sonucu olarak Rumlar Fransızca öğrenmeye başlamış ve bu etkileşim sayesinde adada konuşulan Grekçe değişime uğramıştır.⁷ Makhairas'a göre bu etkileşim sayesinde ortaya çıkan dil kültürel zenginlikten ziyade 'barbarca' duyulan ve anlaşılmayan bir dildir.⁸ Bu dönemde mezhebini değiştirip Katolik olan Rumlar için ise Makhairas şunları söylemektedir;

“Eğer siz Greklerin inandığı Tanrı ile Latinlerin inandığı Tanrının farklı olduğunu düşünüp atalarınızın inançlarını terk ederseniz, Tanrı sizi ne bu dünyada ne de diğer dünyada sevmeyecektir. Latinleri suçlamıyorum fakat Greklerin mezheplerini reddedip Latin olmasındaki gerekçe nedir? İyi bir Hristiyan kendi inancını küçük görüp diğerine neden geçer? Ve neden bir insan önceki inancını hor görür?”⁹

Leontios Makhairas eserinde aynı hasmane tutumu Türkler ve Müslümanlar için de sergilemektedir. Makhairas'ın söylem ve 'öteki' algısı bu dönemde Hristiyanların veya en azından Ortodoksların Türk ve Müslüman algısını anlayabilmek açısından oldukça önemlidir. Eser incelendiği zaman, Makhairas'ın Suriye, Filistin ve Mısırdaki yaşayan Araplar için Sarazen (Σαρακηνοί), Anadolu'da yaşayan Türkler ve Osmanlı için ise Türk (Τούρκοι) terimini kullandığı görülmektedir. Mısır Sultanı ve Memlükler için ise Memlük (Μαμουλούκιδες) kelimesi eserde sıkça kullanılmaktadır.¹⁰ Makhairas eserinin başlarında Kıbrıs tarihini Bizans döneminden itibaren ele aldıktan sonra, yerli halkın adayı Sasanilerle ele geçirmesinden ne kadar korktukları ve adanın korunması için Bizans imparatoruna nasıl yalvardığından bahsetmektedir. Bu noktada, Makhairas IV. yüzyıldaki bu hadiseden bahsederken anakronik bir terminoloji ile Sasanileri "Allahsız Sarazenler" (ἄθεον σαρακηνόν) olarak nitelendirmektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Makhairas kendi yaşadığı dönemdeki Müslümanları 'öteki' olarak görmekle beraber, geçmişte o coğrafyada yaşamış ve Hristiyan olmayan tüm toplulukları da ötekileştirmektedir.¹¹ Makhairas'ın eserinde Kral I. Peter'in 1360 yılında Anadolu'nun güney kıyılarına yapmış olduğu saldırılar, 1365 yılında İskenderiye'nin kısa süreliğine ele geçirilmesi ve 1426 yılında Mamlüklerin Kıbrıs'a yapmış olduğu akınları anlatırken Türkler ve Sarazenler için kullandığı terimler ise incelemeye değerdir. Dönemin Batı kaynaklarında Türk topraklarına ve İskenderiye'ye yapılan bu seferler 'Haçlı Seferi' olarak nitelendirilmiş,¹² Makhairas ise bu saldırıları Kral'ın

⁷ Adadaki çok dillilik ve dilsel etkileşim için bkz. Richard 2007, s. 121-38.

⁸ Makhairas 1932, cilt I, s. 143 (§158).

⁹ Makhairas 1932, cilt I, s. 577 (§579).

¹⁰ Nicolaou-Konnari 2011a, cilt 10, s. 137.

¹¹ Makhairas 1932, cilt 1, s. 9 (§9).

¹² Nicolaou-Konnari 2011a, cilt 10, s. 129-130.

“zalim Sarazenleri” (ἀλλόπιστοι) yok etme çabası olarak nitelendirmiştir.¹³ Eser dikkatli incelendiği zaman ‘Sarazen’ teriminin zaman zaman hem Türkler hem de Araplar için kullanıldığı görülmektedir. Makhairas’a göre, Türk ve Memlük topraklarına yağma ve korsanlık amacıyla 1366, 1367 ve 1369 yıllarında yapılan saldırılar sebebi ile Tanrı Hıristiyanları cezalandırmış ve 1426 yılında adaya yapılan Memlük seferi zafer ile sonuçlanmıştır. Tam da bu noktada, Angel N. Konnari ve Chris Schabel aslında Makhairas’ın farklı mezheplerden olan Hıristiyan grupları veya Müslümanları ‘öteki’ olarak görmediğini ve farklı dini grupların varlığından rahatsız olmadığını öne sürmektedir.¹⁴ Fakat Lüzinyan krallarının Müslümanlar (Türkler ve Araplar) ile yaptığı savaşları anlatırken kullandığı terimler bu görüş ile örtüşmemektedir. Örneğin, Makhairas Müslüman topraklarına yapılan yağma amaçlı seferlerin doğru olmadığını kabul etmesine rağmen Türklerden ve Müslümanlardan bahsederken; “Allahsızlar” (ἄθεοι), “Kâfirler” (ἄπιστοι), “Tanrının düşmanları (ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ)”, “Kutsal Haç düşmanları (κατάδικοι τοῦ τιμίου σταυροῦ)”, “İnançsız Haceriler, Sarazenler, aynı zamanda Türkler (τοὺς ἄθεοὺς ἀγαρηνοὺς, Σαρακηνοὺς, ὁμοίως καὶ Τοῦρκους)” gibi terimler kullanılmaktadır.¹⁵

Makhairas’ın Katolik ve Müslümanlardan duyduğu rahatsızlık sadece kendi yaşadığı dönem için geçerli değildir. Ortodoks manastır kayıtları incelendiği zaman bu hasmane tutuma XII. yüzyılda dahi rastlamak mümkündür. Yaklaşık olarak 1134-1214 yılları arasında yaşamış olan ve Aziz Neophytos manastırının kurucusu olan Kıbrıslı Ortodoks rahip Neophytos Enkleistos’un kaleme almış olduğu eserlerde¹⁶ Franklar ve Müslümanlar’ı tasvir etmek için Makhairas’tan da sert bir üslup kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, adanın 1191 yılında Aslan Yürekli Richard tarafından ele geçirilmesi üzerine Neophytos eserinde Richard’ı “iğrenç”, “alçak” ve “Selahaddin gibi Allahsı” olarak nitelemektedir.¹⁷ Adada hüküm süren Franklar için ise “yağmacı”, “vahşi”, “düşman” ve “zulümkar” gibi kelimeler sıklıkla kullanılmıştır.¹⁸ Neophytos’un III. Haçlı Seferi ile ilgili söyledikleri ise çok daha ilginçtir. Neophytos’a göre Müslümanların elinden Kudüs’ü geri alabilmek amacıyla başlatılan III. Haçlı Seferi “Tanrı’nın bu şehirden köpekleri çıkarıp yerine kurtları koymak istememesi” sebebiyle başarısızlığa uğramıştır.¹⁹ Bu cümleden de açıkça anlaşılacağı gibi Neophytos sadece Müslümanlara karşı değil Latinlere karşı da olumsuz duygular beslemektedir. Müslümanlara ve Katoliklere karşı Ortodoksların takındığı olumsuz tutum sadece Kıbrıslı Rum kroniklere özgü olmamakla birlikte aynı tutuma Bizans’ın ileri gelenlerinin söylemlerinde de rastlamak mümkündür. Örneğin, Mikhail Doukas’ın son Bizans grandükü olan Loukas Notaras tarafından sarfedildiğini iddia ettiği “Şehrin

¹³ Makhairas 1932, cilt 1, s. 135, 145-51 (§153, 160-170).

¹⁴ Nicolaou-Konnari 2011b, s. 359-401; Schabel 2005, s. 157-218.

¹⁵ Makhairas 1932, cilt 1, s. 9, 31, 51, 133, 160, 167, 169, 171, 273, 277, 349, 473, 639, (§ 9, 32, 152, 153, 180, 190, 191, 284, 288, 370, 489).

¹⁶ Eserler için bkz. Enkleistos 1969, s. 336-339; Eserin İngilizce çevirisi için bkz. Excerpta Cypria 1908, s. 9-13; Englezakis 1995, s. 151-207.

¹⁷ Englezakis 1995, s. 197-199; Excerpta Cypria 1908, s. 9-13.

¹⁸ Englezakis 1995, s. 198.

¹⁹ Coureas 1992, s. 200.

ortasında Latin tacını görmektense Türk sarığını görmeyi yeğlerim” sözleri aslında geç Orta Çağ döneminde Ortodoks din ve devlet adamlarının Müslümanlara ve Katoliklere karşı olan tutumu hakkında önemli ipuçları verir.²⁰ Elbette ki bu söylemlerin normal Ortodoks halkın fikirlerini yansıttığını söylemek, analizi yapılan kaynakların doğası gereği mümkün değildir. Fakat bu dönemde kilisenin halk üzerindeki yoğun etkisini hesaba katacak olursak Katolik ve özellikle Müslümanların Ortodoksların algısında bir ‘öteki’ olduğu sonucuna varmak pek de yanlış olmaz.

Orta Çağ Kıbrıs’ındaki Müslümanlar hakkında önemli bilgiler ihtiva eden bir diğer kaynak grubu ise Latin Kilisesi kayıtlarıdır. Bu kayıtlar incelendiği zaman hem Katoliklerin Müslümanlara karşı olan tutumuna hem de adadaki Müslüman varlığına dair önemli kanıtlar bulmak mümkündür. Örneğin XIII. yüzyılın ortalarında (1252-1257) Başpiskopos Hugh Fagiano tarafından duyurulan kilise kurallarında şu ifadeler yer almaktadır:

“Bilinmelidir ki, kutsal kilise kanunları hasta olsun/olmasın tüm Hristiyanların Yahudi veya Müslüman (Sarazen) hekimlerden ilaç almasını veya onlara danışmasını kati surette yasaklamıştır. Öyle ki, bunu yapanlar inancımızı küçük düşüreceklerdir. Ve yine bilinmelidir ki, Yahudi ve Müslümanlar Hristiyan hekimlerden gelecek böyle bir yardımı hor görüp kendi dini kanunlarına bir saldırı olarak görecektir.”²¹

Metinden de anlaşılacağı üzere, Hristiyan ada halkı bu dönemde şifa bulmak için adada ikamet eden Yahudi ve Müslüman doktorları ziyaret etmiş ve bu durum Latin kilisesini rahatsız etmiştir. Konu ile alakalı Başpiskopos Ranulph 1283 yılı civarında tekrar bir duyuru yapmış ve kendini Hristiyan olarak tanımlayan hiç kimsenin Yahudi veya Müslüman doktorlar tarafından gelecek tedaviyi kabul etmemesi konusunda uyarmıştır. Yine aynı dönemde Latin Kilisesi, Yahudi veya Müslüman kadınlar ile cinsel münasebette bulunan veya Müslümanlara gemi ve savaş aleti yapımında kullanılabilecek malları satan kişilerin de aforoz edileceğini duyurmuştur.²² Kilise tarafından bu dönemde yapılan uyarıların ve aforoz tehditlerinin ne kadar etkili olduğu tartışmaya açık bir konudur.²³ Fakat XIV. yüzyıl noter kayıtları Yahudi doktorların halen Kıbrıs’ta ikamet ettiğini göstermektedir. Örneğin, 7 Aralık 1361 yılında kayıtlara geçen bir belgede Isaac isimli Yahudi doktorun halen Mağusa’da ikamet ettiği belirtilmektedir.²⁴ Adada hizmet veren doktorların yanı sıra, XV. yüzyıla ait bir belge ise Latinlerin şifa bulmak için Müslüman topraklarını ziyaret ettiğini göstermektedir. Belgede Legno di Bologna isimli Mağusa’da ikamet eden İtalyan bir doktor 1446 yılından itibaren gözü ile alakalı yaşadığı bir sorunun Kıbrıs’taki doktorlar tarafından iyileştirilemediğini ve bunun üzerine 1448 yılında Şam’a gittiğini ve oradaki doktorlar tarafından 4 ayda tedavi edildiğini belirtmektedir.²⁵ Noter kayıtlarında Müslüman

²⁰ Englezakis 1995, s. 198; Coureas 1992, s. 200-201; Ducas 1958, s. 11-12.

²¹ The Synodicum Nicosiense 2001, Metin A. XIV.

²² The Synodicum Nicosiense 2001, Metin A. XVI, Metin B. 10 ve Metin C. 8.

²³ Bu dönemde Latin tüccarların kilise yasaklarını hiçe sayıp Müslümanlarla yaptıkları ticaret için bknz. Özkutlu 2019, s. 485-517.

²⁴ Nicola de Boateriis 1973, no. 126.

²⁵ Raiteri1984, no. 13, 14 ve 16.

doktorların adada ikamet ettiklerine dair herhangi bir bilgi bulunmasa da, XIV. yüzyılın ortalarında Kral IV. Hugh'nün (1324-1358) teolojik ve felsefi tartışmalar yapmak için Müslüman âlimleri sarayına davet ettiği bilinmektedir. Ayrıca Bizanslı bir tarihçi olan Nicephoros Gregoras'ın öğrencisi Agathangelos'a yazdığı mektupta astronomi alanında bilgili olan Mısırlı Arapların Kıbrıs kralları tarafından adaya davet edildiği belirtilmektedir.²⁶ Her ne kadar, XIII. yüzyılda Latin kilisesinin Müslümanlar ile alakalı olumsuz söylemleri ön plana çıksa da, ilerleyen dönemlerde Kral IV. Hugh'nün Müslüman âlimlerin sarayında ağırlanmasını siyasi otoritenin Müslümanlara karşı daha ılımlı olduğunun bir göstergesi olarak yorumlamak mümkündür.

Dönemin Rum kronikleri ve Latin kilise kayıtları bir yandan Müslümanlara karşı olan tutum hakkında önemli ipuçları verirken, diğer yandan da adadaki Müslüman varlığını doğrulamaktadır. Fakat bu kaynaklar doğası gereği adadaki Müslüman nüfusun sosyal, kültürel ve ekonomik aktiviteleri hakkında ayrıntılı bilgi içermemektedir. Bu noktada, 1250'li yıllarda kayıt altına alınmış olan ve 'Assizes'²⁷ olarak bilinen kraliyet kanunları, adada yaşayan Müslümanları da kapsayan maddeler içermesi açısından önemlidir. Bunlardan bir tanesi de adada yaşayan Rum, Müslüman ve diğer etnik grupların mahkemede Latin vatandaşlar aleyhine şikâyetle bulunamayacağını belirten maddedir.²⁸ Bununla birlikte, Müslümanların Latinler aleyhine şahitlik yapamayacağı ve Hristiyanlar ile Müslümanların evlenmelerini yasaklayan maddeler, bir yandan Müslümanların hukuki statülerinin Latinler ile eşit olmadığını gösterirken, diğer yandan da Müslümanların adadaki varlığının örtük bir ifadesidir.²⁹ Özellikle XIII. ve XIV. yüzyıla ait Ceneviz noter kayıtları incelendiği zaman Doğu topraklarından birçok tüccar ve zanaatkârın Mağusa şehrine gelip yerleştiği anlaşılmaktadır. Örneğin, belgelerde sıkça rastlanılan Giacomo de *Accon* (Akka), Iocopus de *Tripoli* (Trablus), Peyre de *Tortosa* (Tartus), Iosellini de *Gibeletto* (Jbayl-Biblos) gibi tüccar isimleri bu kişilerin adaya nereden göç ettiklerine dair bilgi verse de, dini kimlikleri veya etnik kökenleri konusunda herhangi bir bilgi ihtiva etmemektedir.³⁰ Bunlar arasında Lazkiyeli olduğu bilinen '*de Lezia*' ailesi ve Beyrutlu olduğu anlaşılan Iacobus (Yakub) de *Beyrouth*'un da Doğu Akdeniz ticaretinde aktif rol aldığı kaynaklarca sabittir.³¹ Batılı tarihçiler *de Lezia*'ların Hristiyan Arap bir aile olduklarını iddia etmektedir ve bu pek tabii olasıdır. Hiç şüphesiz ki, bu isimlerden bazıları daha önce Levant bölgesindeki önemli liman şehirlerinde ikamet eden ve ticaret ile uğraşan Latinler ve Hristiyan Araplardır. Fakat belgelerde adı geçen bütün Arapların Hristiyan olduğunu iddia edebilmek için yeterli kanıt yoktur. Aynı zamanda bu dönemde Latin noterler tarafından Arapça isimlerin Latinize edilerek yazıldığı ve farklı etnik gruplardan gelen bireylerin politik veya ticari avantaj sağlayabilmek adına mezheplerini değiştirdikleri oldukça sık rastlanan bir

²⁶ Coureas 2014, s. 21; Nerantzi-Varmazi 1996, no. 98.6.

²⁷ The Assizes 2002.

²⁸ The Assizes 2002, Kodeks 1, metin 132/260.

²⁹ The Assizes 2002, Kodeks 2, metin 129 ve 169.

³⁰ Pavoni 1982, belge no. 13; Pavoni 1987, belge no. 147; Balard 1983a, belge no. 5 ve 25.

³¹ Balard ve diğerleri 2012, belge no. 83; Polonio 1981, belge no. 48.

durumdur.³² Bunun bir örneği de Lanfrancus *de Accon* isimli şahıstır. Akka'dan göç eden ve iyi derecede Arapça bildiği anlaşılan Lanfrancus'un ismine bakıldığı zaman Latin olduğu düşünülebilir. Fakat belgede Lanfrancus'un göbek adı olarak '*Mansur*' ismini kullanması üzerinde durulması gereken önemli bir ayrıntıdır. Bahsi geçen şahsın Akka'dan göç eden Latin kökenli ve iyi derecede Arapça bilen bir noter (veya tercüman) olma olasılığı elbette mümkündür. Fakat eğer öyle ise Latin kökenli bir noter neden Arapça takma bir isim kullanmaya gerek duyduğu cevaplanması gereken bir sorudur. Çünkü Lanfrancus'un Hristiyan Arap kökenli biri olduğunu ve gerçek adının Mansur olduğunu düşünecek olsak dahi bu dönemde mezhepler arası geçişlerde kişinin Latince bir isim kullanmasını gerektirecek herhangi bir uygulama veya zorunluluk söz konusu değildir. Fakat vaftiz edilen Müslüman kölelere ve mezhep değiştiren Müslümanlara Latince isim verilmesinin daha sık görülen bir olgu olduğunu belirtmekte fayda vardır.³³ Dolayısıyla Latinize edilmiş Arapça isimlerin sadece Hristiyan Arap bireylere ait olduğunu varsaymak eksik bir yorum olacağı gibi konunun bütüncül olarak anlaşılmasını da imkânsız kılacaktır.

Seyyah Notları ve Latin Noter Kayıtlarında Türkler ve Sarazenler

“Rodos adasından Kıbrıs'a gittik. Burada çeşitli şaraplar vardır ve şaraplar ilk yapıldığında kırmızıdır fakat bir yıl sonra beyaz renge dönerler. Ve bu şaraplar berrak beyaz renkte olup müthiş bir kokuya sahiptirler. Rodos adasından Kıbrıs adasına 500 mil civarındadır fakat birçok kişi Rodos'a uğramadan Kıbrıs'a gitmeyi tercih eder. Kıbrıs temiz ve güzel bir adadır. Burada başlıca dört şehir vardır. Başpiskopos Lefkoşa şehrinde ve diğer dört piskopos ise adanın çeşitli yerlerinde ikamet ederler. Mağusa (Famagusta) denilen şehir ise dünyadaki cennetlerden bir tanesidir ve burayı Hristiyan, Müslüman (Sarazen) ve dünyadaki tüm milletler ziyaret eder.”

John Maundeville isimli gezginin 1356 yılında Kıbrıs'a yaptığı ziyaret sırasında kaleme aldığı bu sözler aslında adadaki çok kültürlü yapının ne boyutta olduğunu anlaşılması açısından çok önemlidir. John Maundeville'in Mağusa şehrinde gördüğünü söylediği Müslümanlar muhtemelen tüccarlardır. Nitekim Leontios Makhairas da eserinde Girne limanını ziyaret eden Türk tüccarlardan bahsetmektedir. Makhairas'a göre Kral I. Peter 1361 yılında Antalya'yı yağmaladıktan sonra orada Khatziani adında bir Sarazen'i esir alıp Girne şehrine götürür. Fakat Khatziani Girne'ye ticaret yapmaya gelen bir Türk'ü tanır ve ona Şam'a götürmesi için bir mektup verir.³⁴ Bu dönemde ticari amaçlar için adayı kısa süreli ziyaret eden tüccarlar olduğu gibi yaşamlarını Girne, Limasol ve Mağusa gibi liman şehirlerinde sürdüren tüccar ve zanaatkarların varlığı kaynaklarda sabittir. Maundeville ve Makhairas'ın eserlerinde Müslümanlar ile alakalı verilen kısa bilgiler üzerinden bir analiz yapıldığı zaman Müslümanların adayı sadece ticari amaçlar uğruna ziyaret ettiği sonucuna varılabilir. Fakat konu ile alakalı farklı arşiv belgeleri incelendiği zaman adada uzun süreli ikamet eden Müslüman grupların olduğu görülmektedir. Örneğin, XIV. yüzyılda veba salgınının baş göstermesi üzerine

³² Bu konu ile alakalı daha detaylı bilgi için bkz. Richard 2007, s.121-38.

³³ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Daha detaylı bilgi için bkz. Jacoby 1989, s. 145-179.

³⁴ Makhairas 1932, s. 143.

Karmelit Patrik Peter Thomas'la adaya gelen Philippe de Mézières eserinde adadaki Müslüman nüfus hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Mézières'e göre Mağusa şehrinde vebanın günde 30-40 insanın ölümüne sebebiyet vermesi üzerine Peter Thomas burada bir ayın düzenleme kararı alır. Düzenlenen ayine Latinler, Grekler, Ermeniler, Yakubiler ve diğer Hıristiyan grupların yanı sıra şehirde yaşayan Sarazen (Arap), Türk ve Yahudiler'in de katıldığı ve her grubun kendi dilinde ilahiler söylediğini belirtmektedir.³⁵ Philippe de Mézières'in bizimle paylaştığı ve adada ikamet eden Müslüman bir topluluğa işaret eden bu kısa ama çok önemli bilgiyi farklı kaynaklarla da teyit etmek mümkündür. Mesela Benjamin Arbel'in incelediği Latin başpiskoposuna ait envantere her ikisinin de isimleri Dimitri olan Türk ve Grek hizmetkârlardan bahsedilmektedir.³⁶ Yine benzer şekilde bir noter belgesinde karşımıza çıkan Maria isimli şahsın bir rahibenin hizmetine girdiği belirtilmektedir. Aynı belge, Maria'nın aslında Türk asıllı bir Müslüman olduğunu fakat vaftiz edildiğini söylemektedir.³⁷ Dimitri ve Maria örnekleri aslında belgelerde Müslümanların diğer Hıristiyan gruplara nazaran neden daha az karşımıza çıktığı sorusunun cevaplarından bir tanesidir. Latin noter kayıtları genellikle doğası gereği belgede adı geçen şahısların etnik ve dini kökenleri hakkında bilgi vermezler. Fakat ender durumlarda vaftiz edilmiş hizmetkâr veya kölelerin etnik kökenleri belirtilmektedir. Bu sebeple, tarihçiler genelde belgelerde geçen Latince veya Grekçe kökenli isimlerin hepsini Hıristiyan bireyler olarak kabul ederler. Fakat yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere bu tümevarım yanlıştır. Aslında Maria ve Dimitri örnekleri bu konuda karşımıza çıkan tek örnek değildir. Angel N. Konnari ve Jean Richard gibi tarihçiler tarafından yapılan araştırmalar, çocuk yaşta adaya getirilen birçok Müslüman kölenin vaftiz edilerek Grekçe isimler aldığı ve bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da yerel halk arasında kolayca asimile olduklarını göstermektedir.³⁸

Bunun bir örneğine de, kaynaklarda manastır ve kiliselerde çalışan veya aristokrat ailelerin yanında gündelik işlerden sorumlu olan hizmetkârlardan bahsedilirken rastlamaktayız.³⁹ Bu hizmetkârlar/köleler arasında Hıristiyanlar olabildiği gibi Müslümanlara da rastlamak mümkündür. Örneğin, Rahip Ludolf von Suchen, 1336-1341 yılları arasında Kıbrıs'a yaptığı seyahat esnasında Limasol şehrinin kuzeyinde Engaddi isimli kırsal bölgede bulunan üzüm bağlarında çalışan 100 Müslüman köle gördüğünü söylemektedir.⁴⁰ Kırsal bölgelerde bulunan kiliselere, manastırlara veya aristokrat ailelere ait envanterler incelendiği zaman Müslüman ve Hıristiyan kölelerin üzüm bağları, pamuk ve şeker tarlalarında çalıştıkları veya çobanlık

³⁵ Philippe de Mézières 1954, s. 100. "*Certe ibi erant Graeci, Armeni, Nothorini, Iacobini, Georgiani, Nubiani, Indiani, Aethiopiani, et alii multi Christiani (...) multi infideles Saraceni, Turci, et Iudaei (...) in lacrimas prorumpabant, et nudis pedibus ad processionem Christianorum devotissime ambulabant*".

³⁶ Arbel 2000, s. 162.

³⁷ Bozkurtoğlu 2019, s. 217; Belgenin aslı için bkzn. Melichar 2009, s. 280-291.

³⁸ Nicolaou-Konnari 2005, s. 39, dn. 95.

³⁹ 14. yüzyılda Mağusa piskoposuna ait olan tarımsal arazilerde çalıştırılmak üzere satın alınan köleler için bkzn. Arbel 2000, s. 160, dn. 62.

⁴⁰ Excerpta Cypria 1908, s. 18-19.

yaptıkları görülmektedir.⁴¹ Ayrıca bu dönemde kayıt altına alınan vasiyetnameler de bize bu konu hakkında değerli ipuçları sunmaktadır. Örneğin 1468 yılında kayıt altına alınan bir vasiyetnamede, aslen Venedikli zengin bir aileden gelen ve büyük miktarda arazi sahibi olduğu belirtilen Zacha Audet isimli kadının vasiyetinde iki kadın kölesini azlettiği görülmektedir. Vasiyetnameden isimlerinin Herini ve Annussa olduğunu öğrendiğimiz bu kadınların statülerinin de farklı olduğu gözlemlenmektedir. Belge, Herini'nin etnik kökeni hakkında bilgi vermezken kendisinin '*parichia*' yani toprak karşılığında belli bir kira bedeli ve hizmet vermek zorunda olan köylü sınıfa mensup olduğunu belirtmektedir. Annussa'dan bahsederken ise anavatanının Türkiye olduğunu ve Zacha tarafından satın alınan bir köle/hizmetkâr (servitu) olduğu açıkça belirtilmektedir. Fakat Annussa'nın vaftiz edilmiş bir Müslüman veya daha önce Türkiye'de yaşayan bir Hristiyan olup olmadığına dair hiçbir açıklama mevcut değildir.⁴² Fransız lord Gautier Brienne'nin Kıbrıs'taki arazi ve mülkleri ile alakalı 1354-1356 yıllarını kapsayan envantere de 1355 yılında toplamda 19 kölenin gündelik ve tarımsal işlerde çalıştırıldığı görülmektedir. Fakat bu envanterin bize sunduğu önemli bir diğer bilgi ise 1356 yılında Gautier'in arazilerinde çalıştırılmak üzere Yunanistan'ın Neapolis şehriden 4 Türk'ün adaya getirilmiş olmasıdır. Belge bahsi geçen Türkler'in statüsü hakkında bilgi vermemekte fakat Neapolis şehriden Kıbrıs'a gelmeleri için 62 bezant yol parası harcandığından bahsetmektedir.⁴³

Adadaki Müslüman köle ve hizmetkârların varlığı hakkında önemli bilgiler edinebileceğimiz bir diğer belge grubu ise Venedikli ve Cenevizli noterler tarafından tutulmuş köle satışları ile alakalı kayıtlardır. Belgelerde Latin ve Grek kölelerin yanı sıra birçok Müslüman (Sarazen ve Türk) köleye de rastlamak mümkündür. Örneğin 31 Mart 1300 tarihinde kaydedilmiş bir belgede Anthonus Calafatus isimli bir kişi Cenevizli olduğu belirtilen Galiano de Revello'ya 6 florin ve 1 beyaz bezant karşılığında adı *Heiosefe* (*Yusufo*), ten rengi esmer ve yaşı 9 olan Sarazen kölesini sattığını beyan etmektedir.⁴⁴ Yine 6 Nisan 1300 tarihli bir diğer belgede ise Percival Camulio'nun Guilliemo Alpano isimli kişiye '*Aperum*' (İbrahim?) isimli Sarazen kölesini sattığı belirtilmektedir. Noter kaydından kölenin 10 yaşında, zeytin renginde olduğu ve 25 bezant karşılığında satıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁵ Bahsi geçen kölenin isminin '*Aperum*' olması aynı zamanda bu kölenin daha önce vaftiz edildiğini de göstermektedir. Adaya getirilen Müslüman kölelerin ne kadarının vaftiz edildiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat 13. yüzyılın ikinci yarısında başpiskopos Hugh Fagiano tarafından ilan edilen kilise kuralları kısmen de olsa bu konuya açıklık getirmektedir. Bu kurala göre; Sarazen kölelerin Hristiyanlık dinine geçmek için rızası olmasına rağmen kölelerini vaftiz ettirmeyen tüm Hristiyanların aforoz edileceği açıkça belirtilmektedir.⁴⁶ Bu noktada küçük yaşta köle olarak satılan

⁴¹ Daha ayrıntılı bilgi için bknz. Nicolaou-Konnari 2005, s. 13-62.

⁴² Dincer 2019, s. 1-2.

⁴³ Dincer 2019, s. 10.

⁴⁴ Balard ve diğerleri 2012, belge no.91.

⁴⁵ Balard ve diğerleri 2012, belge no. 95.

⁴⁶ The Synodicum Nicosiense 2001, Metin A. XXVII.

Müslümanların kendi rızası dışında vaftiz edilebileceği gibi, reşit olan bazı Müslüman kölelerin ise daha fazla hak sahibi olabilmek ve azat edildikten sonra 'özgür' vatandaş statüsüne kavuşabilmek adına vaftiz olma yolunu seçebileceği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Sarazen köleler hakkında ilginç bilgiler veren bir diğer önemli belge ise 25 Ağustos 1301 yılına ait noter kayıdır. Belgede Mussus de Naulo isimli şahıs 14 yaşında, *sünnet edilmiş* ve beyaz tenli olan Sarazen kölesini Oberto de Damiano'ya 64 bezant karşılığında sattığını belirtmektedir.⁴⁷ Fakat diğer belgelerden farklı olarak kölenin adı yerine '*Taliaferrum*' ibaresi kullanılmıştır. Bu ibareden de anlaşılacağı üzere bu kölenin mesleği demircilik olmasına rağmen düşük bir fiyata satıldığı görülmektedir. Bu dönemde kölelerin zekâ kapasitesi, fiziki görünümü, meslek sahibi olması ve etnik kökeni gibi unsurların fiyatları da etkilediği bilinmektedir.⁴⁸ Fakat bu örnekte meslek sahibi olmasına rağmen kölenin düşük fiyata satılmasındaki muhtemel sebeplerden bir tanesi de kölenin sünnet edilmiş olmasıdır. Çünkü sünnet kölelerin daha önce hangi etnik ve dini kökene ait olduğu konusunda belirleyici olduğu gibi, vaftiz edilen kişinin geçmişinin göz ardı edilip yeni bir kimliğe kavuşturulmasında da dini otoritelere engel teşkil etmiş olma olasılığı bulunmaktadır.

Belgelerde göze çarpan bir diğer ayrıntı ise Müslüman kadın ve kız çocuklarının erkek kölelere nazaran daha yüksek bedellerle satıldığıdır. Örneğin 14 Temmuz 1300 tarihli belgede Fatima isimli 10 yaşındaki Sarazen köle 100 bezant karşılığında satılmıştır. 16 Ekim 1301 tarihli kayıta ise Maria isimli 22 yaşındaki Sarazen kölenin 200 bezant karşılığında satıldığı görülmektedir.⁴⁹ Müslüman kadınların vaftiz olan kadınların Maria ismini tercih etmesinde Meryem ananın İslami gelenekteki saygınlığı da muhtemel etkenler arasında gösterilebilir. Maria gibi Müslüman olup da vaftiz edilmiş kadın köle örneklerini çoğaltmak mümkündür. 25 Eylül 1301 tarihinde Ballabam (Balaban?) isimli 20 yaşındaki Sarazen köle annesi ile birlikte 100 bezant karşılığında satılır.⁵⁰ Belgede kölenin annesinin adının Maria olduğu ve Hristiyan olduğu belirtilirken, Ballabam (Balaban?) için aynı ibare kullanılmamaktadır. Bunun olası sebeplerinden bir tanesi de kölenin annesinin daha önce vaftiz edilmesine rağmen Ballabam'ın vaftiz olma yolunu seçmemiş veya önceki örneklerde olduğu gibi sünnet edilmiş olma olasılığı yüksektir. Bazı durumlarda ise köle sahiplerinin hazırlattıkları vasiyetnamelerinde ölümünden sonra Müslüman kölelerinin vaftiz edilmesi şartıyla azat edilmesini vasiyet ettikleri görülmektedir. Örneğin 8 Ağustos 1302 tarihli belgede Jacob Porcus Branducio isimli kişi ölümünden sonra kölesi Fatima'nın vaftiz edilip azat edilmesini vasiyet etmektedir.⁵¹ Kayıtlar genel itibarı ile incelendiği zaman genç ve güzel kadınların daha yüksek fiyatlara satıldığı gözlemlense de, bazı ender durumlarda ilerlemiş yaşına rağmen yüksek fiyatlara satılan erkek Müslümanlara da rastlamak mümkündür. Örneğin 17 Şubat 1307 yılında satışı gerçekleşen Dauto'nun (Davut?) 50

⁴⁷ Pavoni 1982, belge no. 55.

⁴⁸ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Phillips, 1985.

⁴⁹ Desimoni 1882, belge no. 176; Pavoni 1982, belge no. 224.

⁵⁰ Pavoni 1982, belge no. 156.

⁵¹ Pavoni 1987, belge no. 281.

yaşında olup 100 Sarazen bezant'ına satıldığı belirtilmektedir.⁵² Fakat genç erkek kölelerin daha düşük fiyatlara satılırken, yaşı ilerlemiş bir kölenin neden bu kadar yüksek bir fiyata satıldığı konusunda belgelerde herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. Bu konuda, kesin sonuçlara varılamamakla birlikte, bazı çıkarımlarda bulunmak elbette mümkündür. Dauto isimli kölenin yüksek meblağa satılmış olmasının muhtemel sebeplerinden bir tanesi de bu dönemde ihtiyaç duyulan bir mesleğe sahip olması olabilir. Belgedeki ayrıntılar incelendiği zaman, antlaşmanın Giovanni de Galiana ve Manueli Stancono arasında yapıldığı ve Dauto isimli köle veya hizmetkarın bu süreçte Kıbrıs'ta olmadığı anlaşılmaktadır. Belgede Giovanni isimli şahıs Dauto'nun Mağusa şehrine getirileceği süreçte oluşabilecek tüm riskleri üstleneceğini karşı tarafa taahhüt etmektedir. Bu noktada, daha önce belirtilen örneklerde olduğu gibi, Dauto'nun ihtiyaç duyulan bir meslek sahibi veya tarımsal alanlarda kullanılmak üzere satın alınmış olma olasılığı bir hayli yüksektir.

Görüldüğü üzere arşiv kayıtları ve bu konu üzerine yapılan araştırmalar adaya köle olarak satılan Sarazenlerin birçoğunun vaftiz edilerek Grekçe veya Latince isimler aldığını işaret etmektedir. Peki vaftiz edilen bu köleler Kıbrıs'taki popülasyonun kaçta kaçını oluşturmaktadır? Maalesef bu soruya kesin bir yanıt vermenin hem bu döneme ait malumat kıtlığı hem de bu alanda yapılmış çalışmaların yetersizliği yüzünden şimdilik imkânsız olduğunu söylersek abartmış olmayız. Bu konu hakkındaki bildiklerimiz sınırlı olsa da, Makhairas'ın adaya yapılan Memlük akınları hakkında tuttuğu notlar Orta Çağ Kıbrıs'ında adada yaşayan Müslüman popülasyon hakkında oldukça önemli ipuçları sunmaktadır. Makhairas'a göre 1426 yılında Memlüklerin Kıbrıs'a yaptığı akın sırasında Lefkoşa halkı vaftiz edilmiş kölelerin Memlüklerin saflarına katılmasından korktuğundan kölelerin Lefkoşa şehrini terketmesini önlemeye çalışmışlardır. Diğer taraftan vaftiz edilmiş olan köleler ise dinlerini değiştirmelerinden ötürü Memlüklerin onları cezalandıracağından korktuklarından bir yolunu bulup şehirden kaçarak dağlık alanlara sığınmışlardır. Hatta Makhairas, Thomas isimli vaftiz edilmiş kölelerden birinin kaçarak Müslüman ordusuna katıldığını fakat daha sonra yakalanarak idam edildiğini belirtmektedir.⁵³

Her ne kadar Türklerin Kıbrıs'taki ticari faaliyetleri ile alakalı bildiklerimiz sınırlı olsa da, Ceneviz ve Venedik noter kayıtları sayesinde adadaki Türk kölelerin de izini sürmek mümkündür. Noter kayıtlarındaki Türk kölelerin varlığı hem Kıbrıs Krallığı ile Türkiye arasında olan ticari ilişkileri hem de adadaki kültürel çeşitliliğin sadece Batılı unsurları içermediğini anlamak açısından önem arz eder. Türk köleler ile alakalı olan belgelerde yine Sarazen kölelerde olduğu gibi genç ve vaftiz edilmiş bireyler öne çıkmaktadır. Örneğin, 27 Temmuz 1301 tarihli belge, Kayserili Türk olan ve 10 yaşında olduğu belirtilen Ali isimli kölenin 60 bezant'a satılırken, aynı tarihli farklı bir belgede ise Facinus de Cava 14 yaşındaki Yusuf isimli Türk kölesini 100 bezant karşılığında Guirardo de Duce'ye sattığını belirtmektedir.⁵⁴ Yine Mart 1301 tarihinde kayda alınan bir belgede ise Guillelmus de Aste isimli Cenevizli 31 bezant

⁵² Balard 1983b, belge no. 67.

⁵³ Makhairas 1932, §432 ve §447.

⁵⁴ Pavoni 1982, belge no. 20 ve 21.

karşılığında Michali isimli vaftiz edilmiş Türk kölesini sattığını belirtmektedir.⁵⁵ Aynı yılın Nisan ayına ait bir belgede ise Francesco Alexandrio isimli şahsın Türk kölesini sattığı anlaşılmaktadır. Belgede kölenin 22 yaşında olduğu ve fiyatının 100 bezant olduğu gibi bilgilerin yanı sıra gerçek adının Ali olduğu fakat vaftiz edildikten sonra Iohanium adını aldığı belirtilmektedir.⁵⁶ Anadolu'dan getirilen Türk köleler dışında göçebe Türk halklarından birisi olan Kumanlar da kayıtlarda yer almaktadır. 1301 ve 1302 yıllarına ait iki farklı belgede 10 yaşındaki Tarabuga ve Cologo isimli 17 yaşındaki Kuman kölelerin 100 bezant karşılığında satılmış olduğu görülmektedir.⁵⁷ 14. yüzyılın ilk yarısında tutulan Ceneviz noter kayıtları incelendiği zaman bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Aynı şekilde, 14. yüzyılın ikinci yarısında tutulmuş olan Venedik noter kayıtları da Sarazen ve Türk kölelerin adadaki varlığına işaret etmektedir.⁵⁸ Müslüman kölelerin ilerleyen dönemlerdeki akıbetlerinin izini sürmek maalesef bahsi geçen kaynakların doğası gereği mümkün değildir. Çoğu zaman köle sahiplerinin noter huzurunda yazdıkları vasiyetlerinde ölümlerinden sonra kölelerinin azat edilmesini istedikleri ve bazı durumlarda onlara miras bıraktıkları bilinmektedir. Bazı belgeler az sayıdaki Hristiyan kölenin azat edildikten sonra ticari faaliyetlerle uğraştığını doğrulasa da, Müslüman kölelerin azat edildikten sonraki hayatları hakkında yeterli ipucu mevcut değildir. Fakat bahsi geçen Müslüman kölelerin yaşları ve vaftiz edildikleri gerçeği göz önünde bulundurulduğu zaman özgürlüklerine kavuştuktan sonra Kıbrıs'ın çok-kültürlü yapısının bir parçası oldukları muhtemeldir. Orta Çağ Kıbrıs'ında yerel halkın Arapça diline aşina olduğunu ve bazı etnik grupların bu dili kullandığını gösteren belgeler de bu olasılığı güçlendirmektedir. Nitekim noter kayıtlarından edindiğimiz bu bilgiyi 1335 yılında adayı ziyaret eden keşiş James de Verona'nın tutmuş olduğu kayıtlar da doğrulamaktadır. James de Verona tutmuş olduğu günlükte Mağusa şehrini ziyareti esnasında zengin bir adamın cenaze törenine katıldığını ve naaşın başında kadınların ilahiler okuduğundan bahsetmektedir. Grekçe ilahiler söyleyen bu kadınların çok iyi derecede Arapça ve Fransızca anladıklarını fakat anadillerinin Grekçe olduğunu belirten Verona, şüphesiz ki adadaki Rum Ortodokslardan bahsetmektedir.⁵⁹ Yine noter kayıtları sayesinde bazı evlilik sözleşmelerinin ve vasiyetlerin de Arapça yazıldığından haberdarız.⁶⁰

Adada yaşayan farklı etnik grupların oluşturduğu kültürel zenginliğin bir diğer göstergesi de şüphesiz ki konuşulan dillerin çeşitliliğidir. Bu noktada, arşiv kayıtlarında adı geçen Müslüman grupları yok sayarak Arapçanın sadece o dönemde adada bulunan Marunî, Yakubi ve Nesturi gibi Hristiyan Arap topluluklar tarafından konuşulduğunu iddia etmek eksik bir analiz olacaktır. Adaya küçük yaşta köle olarak getirilen, küçük

⁵⁵ Polonio 1981, belge no. 256.

⁵⁶ Polonio 1981, belge no. 350.

⁵⁷ Polonio 1981, belge no. 58 ve Pavoni 1987, belge no. 254.

⁵⁸ 14. yy. ilk yarısı için bkz. Polonio 1981, belge no. 255, 293, 340; Pavoni 1982, belge no. 78, 168; Pavoni 1987, belge no. 49, 122. 14. yy. ikinci yarısı için bkz. Otten-Froux 2003, belge no. 75 ve 85.

⁵⁹ Excerpta Cypria 1908, s. 17.

⁶⁰ Bu konu hakkında bkz. Özkutlu 2015a.

yaşta vaftiz edilen veya tarımsal/ticari amaçlar ile adada faaliyet gösteren Müslümanların, dönemin ticari ve adanın sosyo-ekonomik dinamikleri de göz önünde bulundurulduğu zaman, adada uzun vadeli ikamet etmiş olma olasılığı hiçe sayılmamalıdır. Nitekim arşiv belgelerine dayanarak verilen örnekler de bu dönemde adada bulunan Müslümanların sayısının göz ardı edilemeyecek kadar fazla olduğunu göstermektedir. Bir diğer üzerinde durulması gereken husus ise bahsi geçen belge gruplarının sadece batı menşeli kaynaklar olduğu gerçeğidir. Bu dönem ile alakalı İslami kaynakların halen keşfedilememiş olması ve Latin noter kayıtlarının ise pek azının günümüze kadar ulaşmış olması çalışmalarda ayrıca bir zorluk oluşturmaktadır. Şüphesiz ki bahsi geçen dönemde Venedik ve Cenevizli noterlerin yanı sıra birçok farklı milletten noter adada faaliyet göstermiştir. Aynı zamanda, adada uzun veya kısa süreli ikamet eden ve ana dilleri Arapça olan etnik grupların kendi bağımsız mahkemelerinin (Cour des Suriens)⁶¹ olduğu da kaynaklarca sabittir. Bu gerçek göz önünde bulundurulduğu zaman adada ikamet eden veya ticari amaçlarla adayı ziyaret eden Arap tüccarlar için hizmet veren noterlerin varlığı da kuvvetle muhtemeldir. Bu noktada, Orta Çağ Kıbrıs'ındaki Müslüman varlığı ile alakalı elimizde bulunan malumatın sınırlı olmasının en önemli sebebi bahsi geçen noter ve mahkeme kayıtlarının günümüze kadar ulaşmamış olmasıdır. Fakat bu 'kısıtlılık', Müslümanların adanın kültürel zenginliğinin bir parçası olmadığı tümevarımını doğurmamalıdır.

Sonuç

Kilise kayıtları tek başına incelendiği zaman, Orta Çağ dinamiklerinin neredeyse geleneksel bir özelliği olan Hristiyanlık ve İslami temeldeki ideolojik/siyasi ayrışmadan adanın da nasibini aldığı sonucu çıksa da, noter kayıtları ve adayı ziyaret eden seyyahların tuttuğu notlar Doğu ve Batı arasındaki kültürel etkileşimin dini ve siyasi bariyerlerin ötesine geçtiğine işaret etmektedir. Arşiv kayıtları Türklerin ve Müslümanların çeşitli sebeplerle adada var olduklarını kanıtlamakta birlikte Müslüman grupların adadaki sosyal faaliyetleri hakkında yeterli bilgi içermemektedir. Bu eksiklik, daha önce adanın sosyo-kültürel yapısı ile alakalı yapılan çalışmalarda sadece Hristiyan gruplar üzerine yoğunlaşmasına sebebiyet vermiştir. Fakat daha önce verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere sadece Hristiyan gruplar üzerine yoğunlaşan bir analiz eksik olacağı gibi adanın çok-kültürlü ve çok-dilli yapısının da tam anlamı ile anlaşılmasına sebebiyet verecektir.

Bu dönemde özellikle mahkeme kayıtları ve nüfus dağılımlarını gösteren demografik kayıtların eksikliği ve yine etnik ve sosyal gruplar hakkında önemli ipuçları sunan noter kayıtlarının pek azının günümüze kadar ulaşmış olması tarihçileri konu ile alakalı 'geleneksel' sonuçlar çıkarmaktan ziyade karşılaştırmalı bir analiz yapmaya yönlendirmelidir. Daha önce yapılan araştırmalar, özellikle 13. ve 14. yüzyıllarda tüm siyasi ve diplomatik yasaklara rağmen Latin ve Müslüman tüccarların yoğun ticari

⁶¹ Bu dönemde Lüzinyan Yüksek Mahkemesinin (Haute Cour) yanı sıra Suriye topraklarından adaya göç eden farklı etnik gruplar ve adada Bizans döneminden beri ikamet eden Greklerin bağımsız mahkemeleri olduğu bilinmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Özkutlu 2015a.

Orta Çağ Kıbrıs'ında Türk-Sarazen İmgesi ve Varlığı Üzerine Bir İnceleme

münasebetlerde bulunduğunu kanıtlamaktadır.⁶² Bahsi geçen dönemden günümüze sadece Venedik ve Cenevizli noterlerin kayıtlarının bir bölümü ulaşmış olsa da, adada faaliyet gösteren diğer tüccar gruplarına ait noter kayıtlarının varlığı kuvvetle muhtemeldir. Zira bu dönemde Müslüman tüccarların Latin meslektaşları gibi Doğu ve Batı menşeli malların depolandığı merkez olan Mağusa (Famagusta) limanını sıklıkla ziyaret etmiş olma olasılıkları yüksektir. Nitekim adada Arapçanın konuşulan bir dil olması ve kayıtlarda adı geçen Müslüman gruplar da bu iddiayı doğrular niteliktedir.

Her ne kadar bu konu Batılı tarihçiler tarafından göz ardı edilse de, konu ile alakalı sınırlı sayıdaki kaynak adadaki Türk ve Müslüman imgesi ve varlığına dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Şüphesiz ki, konu ile alakalı yapılacak arşiv çalışmaları adanın çok-kültürlü yapısının bir parçası olan Türk ve Müslümanların sosyal hayattaki rolleri hakkında çok daha detaylı bilgi edinmemizi sağlayacaktır. Son olarak, ilerleyen dönemlerde bu konu hakkında yapılacak teferruatlı araştırmalara ışık tutmayı amaçlayan bu çalışmayı geleneksel bir aforizma ile bitirmek yerinde olacaktır; “Kanit yokluğu, yokluğun kanıtı değildir”.

⁶² Özkutlu 2019, s. 486-517.

KAYNAKLAR

- Arbel 2000 Benjamin Arbel, “Slave Trade and Slave Labor in Frankish Cyprus: 1191-1571”, *Cyprus, the Franks and Venice: 13th-16th Centuries*, Ashgate, s. 151-190.
- Ayaz 2016 Fatih Yahya Ayaz, *Memlük-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hâkimiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arbel 2000 Benjamin Arbel, “Slave Trade and Slave Labor in Frankish Cyprus: 1191-1571”, *Cyprus, Franks and Venice: 13th-16th Centuries*, Ashgate, s. 151-190.
- Ayaz 2016 Fatih Yahya Ayaz, *Memlük-Kıbrıs İlişkileri: Kıbrıs'ta İlk Türk Hakimiyeti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Balard 1983a Notai genovesi Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto [11 ottobre 1296-23 giugno 1299], ed., Michel Balard, *Collana Storica di Fonti e Studi 39*, Genoa.
- Balard 1983b Notai genovesi Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto [31 marzo 1304-19 luglio 1305, 4 gennaio-12 luglio 1307], Giovanni de Rocha [3 agosto 1308-14 marzo 1310], ed., Michel Balard, *Collana Storica di Fonti e Studi 43*, Genoa.
- Balard ve diğerleri 2012 Actes de Famagouste du notaire genois Lamberto di Sambuceto [décembre 1299-septembre 1300], ed., M. Balard – W. Duba – C. Schabel, *Centre de Recherche Scientifique. Sources et Études de L'Histoire de Chypre –LXX-*, Nicosia.
- Bozkurtoğlu 2019 Özge Bozkurtoğlu, “Lusignanlar Döneminde Türklerin Kıbrıs'taki Varlığına Dair Bulgular”, ed., Zeki Akçam, *Kıbrıs'ta Osmanlı Öncesi Türkler Sempozyumu*, 13/15, Lefkoşa, s. 213-222.
- Bozkuş 2018 Mehmet Ali Bozkuş, “Geç Ortaçağ'da Tutulmuş Türk Tarihine Dair Kıbrıs Kronikleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 37, S. 63, s. 135-169.
- Buharalı 1995 Eşref Buharalı, “Kıbrıs'ta İlk Türkler veya Kıbrıs'ın Memluk Hâkimiyetine Girişi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 95, İstanbul, s. 82-120.
- Coureas 1992 Nicholas Coureas, “To what extent was the Crusaders' capture of Cyprus impelled by strategic considerations”, *Kentron Epistemonikon Ereunon*, Cilt XIX, Nicosia, s. 197-202.
- Coureas 2014 Nicholas Coureas, “Religion and Ethnic Identity in Lusignan Cyprus: How the Various Groups Saw Themselves and Were Seen By Others”, *Identity/Identities in Late Medieval Cyprus*, Nicosia, s. 13-25.
- Çetin 2011 Altan Çetin, “Memlüklerin Kıbrıs ile İlişkileri”, *Adalya* 14, s. 327-344.

Orta Çağ Kıbrıs'ında Türk-Sarazen İmgesi ve Varlığı Üzerine Bir İnceleme

- Desimoni 1882 “Actes passes a Famagouste de 1299 a 1301 par-devant le notaire genois Lamberto di Sambuceto”, ed., Cornelio Desimoni, *Archives de l'Orient Latin*, Tome II, 3-120.
- Dincer 2019 Aysu Dincer, “Enslaving Christians’: Greek slaves in the late medieval Cyprus”, *Mediterranean Historical Review*, cilt. 31, sayı. 1, s. 1-19.
- Ducas 1958 Ducas, *Istoria Turco-Byzantina (1341-1462)*, ed., V. Grecu, Bucharest.
- Durak 2009 Koray Durak, “Defining the ‘Turk’: Mechanisms of Establishing Contemporary Meaning in the Archaizing Language of the Byzantines”, *Jahrbuch Der Österreichischen Byzantinistik*, 59, s. 65-78.
- Efthimou 1987 Miltiades Efthimou, *Greeks and Latins on Cyprus in the Thirteenth Century*, Brookline-Mass.
- Englezakis 1995 Benedict Englezakis, “St. Neophytos and the Beginnings of Frankish Rule”, ed., Silouan ve Misael Ioannou, *Studies on the History of the Church of Cyprus, 4th-20th Centuries*, Ashgate, s. 151-207.
- Enkleistos 1969 Neophytos Enkleistos. “Letter Concerning the Misfortunes of the Land of Cyprus”, ed. Ionnes Tsiknopoullos, *Byzantion*, Cilt 39, s. 336-339.
- Excerpta Cypria 1908 *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*, ed., David Cobham, Cambridge.
- Hackett 1901 John Hackett, *History of the Orthodox Church of Cyprus*, London.
- Jacoby 1989 David Jacoby, “The Rise of a New Emporium in the Eastern Mediterranean: Famagusta in the Late Thirteenth Century”, *Studies on the Crusader States and on Venetian Expansion*, Northampton , s. 145-179.
- Kyrris 1993 Costas Kyrris, “Greek Cypriot Identity, Byzantium, and the Latins 1192-1489”, *Byzantinische Forschungen*, cilt. 19, s. 229-248.
- Makhairas 1932 Leontios Makhairas, *Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus entitled ‘Chronicle’*, ed., Richard MacGillivray Dawkins, I. cilt, Oxford: Clarendon Press.
- Melichar 2009 Petra Melichar, “God, Slave and A Nun: A Case From Late Medieval Cyprus”, *Byzantion*, cilt. 79, s. 280-291.
- Nerantzi-Varmazi 1996 V. Nerantzi-Varmazi, Σύνταγμα /ουάντινών πηγών κυπριακής ιστορίας. 4ος - 15ος αιώνας, *Syntagma*, TSHC XXIII, Nicosia.
- Nicola de Boateriis 1973 *Nicola de Boateriis: Notaio in Famagosta e Venezia 1355-1365*, ed., Lombardo Antonino, Fonti per la storia de Venezia III., Archivi Notarili, Venezia.

- Nicolaou-Konnari 2005 Angel Nicolaou-Konnari, "Greeks", ed. A. Nicolaou-Konnari- C. Schabel, *Cyprus: Society and Culture 1191-1374*, Brill.
- Nicolaou-Konnari 2011a Angel Nicolaou-Konnari, "A poor island and an orphaned realm..., built upon a rock in the midst of the sea..., surrounded by the infidel Turks and Saracens": The Crusader Ideology in Leontios Makhairas' Greek Chronicle of Cyprus", *Crusades*, 10. Cilt, 2011, s. 119-145.
- Nicolaou-Konnari 2011b Angel Nicolaou-Konnari, "Apologists or Critics? The Reign of Peter I of Lusignan (1359–1369) Viewed by Philippe de Mézières (1327–1405) and Leontios Makhairas (ca. 1360/80–after 1432)", ed. Renate Blumenfeld-Kosinski ve Kiril Petkov, *Philippe de Mézières and His Age: Piety and Politics in the Fourteenth Century*, Brill, s. 359-401.
- Otten-Froux 2003 Un notaire venitien Famagouste au XIVe siecle. Les actes de Simeone, pretre de San Giacomo dell'orio (1362-1371), ed., Catherine Otten-Froux, *Thesaurismata*, 33, 2003.
- Özkutlu 2015a Seyit Özkutlu, *Medieval Famagusta: Socio-Economic and Socio-Cultural Dynamics (13th to 15th Centuries)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universtiy of Birmingham.
- Özkutlu 2015b Seyit Özkutlu, "Ortaçağ Kıbrıs'ında Dini Gruplar Arasındaki Sosyo-Kültürel Etkileşim", *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı Yayınları, Sayı 256, s. 68-73.
- Özkutlu 2019 Seyit Özkutlu, "Orta Çağ'da Papalık Yasakları ve Müslüman Doğu: Latin Noter Kayıtları Işığında Doğu-Batı Ticareti (1162-1350)", *Bellesten*, C. LXXXIII, s. 297, s. 485-517.
- Pavoni 1982 Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto [6 luglio – 27 ottobre 1301], ed., Romeo Pavoni, *Collana Storica di fonti e studi* 32, Genoa.
- Pavoni 1987 Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto [Gennaio – Agosto 1301], ed., Romeo Pavoni, *Collana Storica di Fonti e Studi* 49, Genoa.
- Philippe de Mezieres 1954 Philippe de Mézières, The Life of Saint Peter Thomas, ed., J. Smet, *Textus and Studia Carmelitana*, 2, Rome.
- Phillips 1985 William D. Phillips, *Slavery from Roman Times to the Early Transatlantic Trade*, Minneapolis.
- Polonio 1981 Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto [3 luglio 1300 – 3 agosto 1301], ed., Valeria Polonio, *Collana storica di fonti e studi* 31, Genoa.
- Raiteri 1984 *Genova e Cipro. L'inchiesta su Pietro de Marco capitano di Genova in Famagusta 1448-1449*, ed., Silvana Fossati Raiteri, *Collana storica di fonti e studi* 31, Genoa.
- Richard 2007 Jean Richard, "Multiculturalism and Multilingualism in Cyprus under the Lusignans", eds. M. Campagnolo ve M. Matiniiani-

- Schabel 2005 Reber, *From Aphrodite to Melusine: Reflections on the Archaeology and the History of Cyprus*, Geneva, s. 121-38.
Chris Schabel, "Religion", ed. A. Nicolaou-Konnari-C.Schabel, *Cyprus: Society and Culture 1191-1374*, Brill, s. 157-218.
- The Assizes 2002 *The Assizes of the Lusignan Kingdom of Cyprus*, çev., Nicholas Coureas, Cyprus Research Centre: Texts and Studies in the History of Cyprus, XLII, Nicosia.

SUMMARY

The social and economic dynamics of medieval Cyprus is well studied by the modern scholarship. With the sudden shift in medieval Mediterranean trade routes, Cyprus (especially Famagusta) functioned as a commercial hub between the East and West after the fall of Acre in 1291. The economic prosperity of the island also contributed to its multi-cultural society where the ethnic and religious differences engendered a culture of diversity. Apart from the archival evidence, cultural interaction between the different ethnic and religious groups can also be seen in the art and architecture of medieval Cyprus. However, existing literature, focussing on the Christian society, has largely neglected the non-Christian components of the society.

In this regard, this work aims to focus on non-Christian elements of the society namely Turks and Saracens. By doing so, native Greek chronicles, church registers, traveller notes and notarial acts are scrutinized in order to analyse the perception of 'Turks and Muslims' by the native Greeks and trace their footprints in the island during the medieval period. The native Chronicle works, such as Makhairas, are examined as they provide an important clue about the politics and daily life in medieval Cyprus. Indeed, while the work of Makhairas provides important hints about the perception of 'Muslims' by native historian, it also mentions the Turkish and Saracen merchants visiting island for commercial purposes.

The archival evidence also indicates that Turks and Saracens were not only visited Cyprus for commercial purposes but also resided in the island. The appearance of Muslim and Turkish individuals in the archival documents varies considerably depending on the context. For instance, considerable amount of Turkish and Saracen slaves can be found in the notarial acts. Although most of the acts are buying/selling contracts, some of them are concerning the manumission of Turkish and Saracen slaves. On the other hand, several church registers mentioning Jewish and Muslim doctors residing in the island. Likewise, traveller notes and other archival evidence indicates that some of the Turkish individuals were working in the estates of aristocrat families.